

УДК 343.8

DOI 10.32755/sjlaw.2019.02.073

Пузирьов М. С.,

доктор юридичних наук, доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-7814-9476;

Карелін В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-6271-2447;

Олефір Л. І.,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри
кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4565-8968

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ОЦІНКИ РИЗИКІВ ВЧИНЕННЯ НОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ СУБ'ЄКТАМИ ПРОБАЦІЇ

У статті наведено наявні теоретико-прикладні підходи та сформульовано авторське бачення до визначення оцінки ризиків вчинення нових кримінальних правопорушень суб'єктами пробації. Проведено аналіз Методичних рекомендацій оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення повнолітніми особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень). Зазначено, що відповідно до Методичних рекомендацій оцінка ризиків складається із статичних та динамічних факторів, різні варіації поєднання яких дають підстави визначити різні ступені ризику вчинення нових кримінальних правопорушень суб'єктами пробації.

Ключові слова: оцінка ризиків, статичні фактори, динамічні фактори, кримінальне правопорушення, суб'єкти пробації, персонал органів пробації.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні процес виконання покарань не забезпечує повною мірою виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень (у тому числі злочинів), хоча зазначені елементи складають основу триєдиної мети покарання, закріпленої в ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України. З огляду на це в науці й практиці активно ведуться дискусії про необхідність посилення ролі покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Варто зазна-

чити, що сучасна модель застосування пробації в Україні містить низку питань, що потребують як наукового обґрунтування, так і напрацювання оптимального практичного алгоритму. Одним із таких напрямів є оцінка ризиків вчинення нових кримінальних правопорушень суб'єктами пробації.

Варто наголосити, що одним із методів вирішення цього науково-практичного завдання є звернення до позитивного зарубіжного досвіду, аналіз якого засвідчує, що в більшості країн Західної Європи та США основним критерієм ефективності здійснення пробаційного нагляду виступає показник ризику вчинення нового кримінального правопорушення (злочину).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям написання статті стали праці вітчизняних фахівців у галузі кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права: О.М. Бандурки, О.В. Беци, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, О.М. Джужі, В.М. Дрьоміна, О.О. Книженко, О.Г. Колба, В.І. Осадчого, О.П. Рябчинської, А.В. Савченка, М.І. Хавронюка, С.І. Халимона, О.О. Шкути, Д.В. Ягунова, І.С. Яковець, О.Б. Янчука та ін.

Метою статті є узагальнення наявних теоретико-прикладних підходів та формулювання авторського бачення до визначення оцінки ризиків вчинення нових кримінальних правопорушень суб'єктами пробації.

Виклад основного матеріалу. Інститут пробації виник у першій половині XIX ст. у межах національного інституту англійського та у другій половині XIX ст. – американського кримінального права. Згодом пробація поширилася серед держав Західної Європи, де її історія вже нараховує близько ста років. Ухвалений Верховною Радою України у 2015 р. Закон «Про пробацію» слід вважати першим суттєвим кроком із впровадження інституту пробації у правову систему України. Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про пробацію», пробація – система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого. У ст. 4 цього Закону зазначено, що метою пробації є

забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності [1].

Більше того, мета застосування пробації в Україні передбачає гуманізацію та демократизацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, подолання негативних наслідків репресивної кримінально-виконавчої системи.

За статистичними даними Міністерства юстиції України, на обліку в уповноважених органах з питань пробації перебуває 56,4 тис. осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, стосовно 32,7 тис. осіб надійшли ухвали суду щодо складення досудової доповіді, стосовно 23,4 тис. осіб наявні висновки про можливість виправлення без обмеження або позбавлення волі.

Варто зазначити, що застосування пробації в Україні дає можливість на сьогодні та в перспективі вирішити низку завдань, а саме:

- по-перше, зменшити навантаження на установи виконання покарань;
- по-друге, розширити можливість застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, в тому числі і за кримінальні проступки;
- по-третє, запобігти потраплянню в місця несвободи осіб, які не мають ризику щодо рецидиву злочинів [2, с. 87].

Варто зазначити, що на сьогодні, відповідно до ст. 8 Закону України «Про пробацію», видами пробації є: досудова пробація; наглядова пробація; пенітенціарна пробація. У ч. 1 ст. 9 вказаного Закону передбачено, що досудова пробація – це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності [1].

Сучасні вчені визначають письмові доповіді для суду, які готують офіцери служби пробації, як «довірокові доповіді». У цій доповіді міститься відповідна персональна інформація про правопорушника, аналіз правопорушення, оцінка ризику та, здебільшо-

го, пропозиції щодо виду покарання для цього правопорушника. У доповіді може зазначатися коментар щодо доцільності засудження правопорушника до громадських робіт та можливі ефекти його ув'язнення [3, с. 264].

На сьогодні визначення оцінки ризиків вчинення нових кримінальних правопорушень передбачено лише в частині застосування такого виду пробації, як досудова. На це, зокрема, вказують положення ч. 3 ст. 9 Закону України «Про пробацію». Крім того, положення, що сприяють реалізації відповідного завдання органів пробації, містяться і в ст. 72-1 Кримінального процесуального кодексу України [4].

Проведений нами науковий пошук засвідчив, що інструменти оцінки ризиків були вперше впроваджені в Канаді ще у 1977 р. після введення в кримінальне законодавство поняття «небезпечний злочинець» і виникнення необхідності виділення таких осіб із загальної маси злочинців. Відтоді оцінки ризиків проводяться під час вирішення багатьох питань – починаючи від розподілу до установи виконання покарань і закінчуючи підготовкою матеріалів на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Сучасній практиці функціонування системи пробації, як зазначається українською вченою І.С. Яковець, відомі такі найбільш поширені інструменти оцінки ризику: SONAR, PCL-R, HCR-20, LSI-R, SAVRY, CAPA, CRS, STATIC-99 [5, с. 101–103].

В Україні, відповідно до наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Методичних рекомендацій оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення повнолітніми особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень)» від 26.06.2018 р. № 2020/5, оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення здійснюються за двома формами, а саме:

1) скороченою формою, що використовується під час складання досудової доповіді на обвинуваченого та передбачає визначення ризику шкоди, ризику вчинення повторного кримінального правопорушення, рівня небезпеки для суспільства, у тому числі для окремих осіб;

2) повна форма, що передбачає визначення ризику вчинення повторного кримінального правопорушення та проводиться:

– на початку відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, для визначення криміногенних потреб та складання індивідуального плану роботи із засудженими, встановлення інтенсивності контрольних заходів;

– у процесі пробаційного нагляду для здійснення моніторингу змін рівня ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення.

Форма оцінки ризиків, проведення аналізу факторів ризику та визначення рівнів ризику здійснюються персоналом органу пробації на підставі інформації, отриманої у встановленому законом порядку від засудженого (обвинуваченого), інших осіб, державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій [6].

Отже, вбачаємо, що положення вищевказаних Методичних рекомендацій не повною мірою відповідають нормам законодавства з таких причин:

– по-перше, Закон України «Про пробацію» містить вказівку про визначення оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення лише щодо досудової пробації, а не наглядової пробації (зокрема на початку відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі), чи у процесі пробаційного нагляду, як це вказано в Методичних рекомендаціях;

– по-друге, чинне законодавство не містить такої категорії, як «пробаційний нагляд». Проте в сучасній науці на доктринальному рівні обґрунтовується впровадження в систему кримінальної юстиції України категорії пробаційного нагляду за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання (протягом невідбутої частини покарання) [7, с. 417–421].

Продовжуючи аналіз Методичних рекомендацій, варто зазначити, що оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення – результат аналізу впливу факторів ризику на ймовірність виникнення протиправної поведінки засудженого (обвинуваченого), її можливих наслідків, визначення криміногенних потреб та заходів щодо їх мінімізації [6].

При цьому в науковій літературі справедливо зазначається, що обґрунтована оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, що надається у досудовій доповіді про обвину-

ваченого, повинна спиратися на певні психологічні методики визначення рівня самоконтролю, схильності до деструктивної поведінки, здатності піддаватися навіюванням, характерологічні риси особистості та інші методики залежно від особистісних характеристик засудженого [2, с. 103].

Проведений компаративний аналіз засвідчив, що в зарубіжних країнах досудова оцінка призначена для використання в комплексі з іншими методиками та даними про особу, її результати кладуться в основу подальшої роботи із засудженим, у тому числі й при підготовці його до звільнення.

Зокрема, метою такої оцінки є: встановлення ймовірності повторного вчинення злочину; ідентифікація і класифікація соціальних і особистих проблем людини, що мають стосунок до злочину; оцінка ризику серйозної шкоди, ризику стосовно індивіда та інших ризиків; ідентифікація факторів, які зменшать ризик шкоди від злочинця; висвітлення проблем, які потрібно вирішити у роботі зі злочинцем; визначення потреб для їх подальшої оцінки фахівцем; визначення змін протягом періоду спостереження/покарання. Фахівці й учені виділили сім основних факторів, що впливають на вчинення повторних злочинів: житло (його відсутність), освіта (її відсутність), залежності, фізичне і розумове здоров'я, позитивне оточення (його відсутність), фінанси (зобов'язання, борги), поведінка і мислення. Для жінок додатковими показниками вважаються: побутове насильство, зайняття проституцією та торгівлею людьми. У складних випадках експерти рекомендують застосовувати розширену систему оцінки, що складається з 12 потенційно актуальних чинників, а саме:

- 1) проблеми із житлом;
- 2) сімейні та особисті стосунки;
- 3) освіта, навчання та працевлаштування;
- 4) місцевість проживання;
- 5) спосіб життя;
- 6) зловживання небезпечними речовинами;
- 7) фізичне здоров'я;
- 8) стан емоційного і психічного здоров'я;
- 9) сприйняття себе та інших;
- 10) мислення та поведінка;

- 11) ставлення до правопорушень;
- 12) мотивація до змін [5, с. 104–105].

Поряд з аналізом вітчизняних і зарубіжних наукових підходів, під час нашого дослідження було звернуто увагу і на нормативну основу діяльності щодо визначення оцінки ризику вчинення нових кримінальних правопорушень. Так, відповідно до Методичних рекомендацій оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення повнолітніми особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень), така оцінка складається із статичних та динамічних факторів [6].

Зокрема, до динамічних факторів (змінюються протягом життя) належать такі, як:

- 1) житло;
- 2) освіта;
- 3) робота (як основне джерело доходів);
- 4) матеріальне становище;
- 5) контроль над поведінкою та мисленням;
- 6) психічний стан;
- 7) вживання алкоголю;
- 8) вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або

їх аналогів;

- 9) стосунки у суспільстві;
- 10) стосунки з рідними та близькими;
- 11) ставлення до правопорушення;
- 12) готовність до змін.

У свою чергу, до статичних факторів (які є незмінними) належать:

- 1) історія правопорушень. Цей фактор, зокрема, включає в себе:
 - 1.1) попередні притягнення до кримінальної відповідальності;
 - 1.2) вік першого притягнення до кримінальної відповідальності;
 - 1.3) повторність, сукупність рецидивів злочинів (за теперішнім обвинуваченням);
 - 1.4) час, що минув з моменту ухвалення останнього судового рішення, яким особу було засуджено, звільнено від покарання чи кримінальної відповідальності за не реабілітуючими обставинами;

- 1.5) час, який особа в сукупності провела в установах виконання покарань у виді позбавлення волі/обмеження волі;
 - 1.6) форма вини за теперішнім обвинуваченням;
 - 1.7) категорія злочину за теперішнім обвинуваченням;
 - 1.8) наявність обставин, що обтяжують покарання за теперішнім обвинуваченням (за винятком повторності та рецидиву злочинів);
 - 1.9) вік, в якому вчинено правопорушення за теперішнім обвинуваченням;
- 2) ризик шкоди життю і здоров'ю:
- 2.1) визначення ризику шкоди життю і здоров'ю;
 - 2.2) ризик шкоди щодо окремих осіб.

Варто зазначити, що різні варіації поєднання вищезазначених факторів дають підстави визначити різні ступені ризику вчинення нових кримінальних правопорушень суб'єктами пробації. Детально не зупиняючись на їх характеристичі, вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що навіть за умови високого ступеня впливу історії правопорушень на протиправну поведінку (коли за статичними факторами особа може мати декілька судимостей за раніше вчинені злочини на момент підготовки досудової доповіді) можуть траплятися випадки так званого «поглинання» статичних факторів динамічними, і в такому випадку суд може застосувати до обвинуваченого покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

Висновки. Підбиваючи підсумок викладеному в статті матеріалу, зазначимо, що під час прийняття рішення щодо визначення тієї або іншої форми кримінальної відповідальності для обвинуваченого, суд бере до відома досудову доповідь органів пробації з інформацією про соціально-психологічну характеристику обвинуваченого. Крім того, досудова доповідь містить висновки психолога, а також інформацію про соціальні зв'язки обвинуваченого, що дає суду можливість оцінити обставини, які спонукали особу до вчинення злочину. Водночас варто пам'ятати, що досудова доповідь має рекомендаційний характер. Проведене нами експрес-опитування 280 практичних працівників органів пробації засвідчило, що під час складання досудової доповіді та визначення оцінки ризиків вчинення нових кримінальних правопорушень, що надається у досудовій доповіді про обвинуваченого, обов'язково варто спиратися на певні психологічні методики визначення рівня

самоконтролю, схильності до деструктивної поведінки, здатності піддаватися навіюванням, характерологічні риси особистості та інші методики залежно від особистісних характеристик обвинуваченого, які повинні проводити психологи, яких на сьогодні, на жаль, скорочено зі штатів уповноважених органів з питань пробації, а персонал органів пробації, який займається зазначеною діяльністю, не володіє на належному рівні відповідними психологічними компетентностями.

Список використаних джерел

1. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.

2. Олефір Л. І. Кримінально-виконавчі засади застосування пробації в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 209 с.

3. Дрьомін В. М. Еволюція покарань в контексті превентивних можливостей: від позбавлення волі до пробації. *Актуальні проблеми держави та права*. 2007. № 32. С. 259–265.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

5. Яковець І.С. Міжнародні методики оцінки ризиків і потреб засуджених: щодо їх ролі у процесі виконання покарань. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 99–106.

6. Про затвердження Методичних рекомендацій оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення повнолітніми особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень): наказ Міністерства юстиції України від 26.06.2018 р. № 2020/5.

7. Пузырьов М.С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах: монографія. Київ: Дакор, 2018. 514 с.

Puzyrov M., Karelin V., Olefir L.

THEORETICAL AND APPLIED APPROACHES FOR THE DEFINITION OF RISK ASSESSMENT REGARDING COMMITTING NEW CRIMINAL OFFENSES BY PROBATION SUBJECTS

The article presents current theoretical and applied approaches and formulates the authors' vision for the definition of risk assessment regarding committing new criminal offenses by probation subjects.

It is emphasized that nowadays in Ukraine a penal process does not fully ensure the correction of convicts and crime prevention, although these elements form the basis of the triple purpose of punishment enshrined in Part 2 of Art. 50 of the Criminal Code of Ukraine. Given this, discussions concerning the need to strengthen a role of punishment, not related to imprisonment, are being actively pursued in science and practice. It is noted that the modern model of probation application in Ukraine contains a number of issues that require both scientific substantiation and the development of an optimal practical algorithm. One of such areas is the assessment of risk of committing new criminal offenses by probation subjects. An analysis of such experience shows that in most countries of Western Europe and the United States the main criterion for the effectiveness of the implementation of probation supervision is an indicator of the risk of committing a new criminal offense (crime).

The article also presents an analysis of the Methodical recommendations for risk assessment of repeat criminal offense committed by adults who committed criminal offenses (are accused in criminal offenses). It is noted that according to the Methodical recommendations, the risk assessment consists of static and dynamic factors. At the same time, various variations in the combination of such factors give grounds to determine the various degrees of risk regarding committing of new criminal offenses by probation subjects.

Key words: *risk assessment, static factors, dynamic factors, criminal offenses, probation subjects, personnel of probation authorities.*

References

1. Ukraine (2015), *On Probation: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Olefir, L. I. (2018), *Criminal and Executive Principles for Probation Application in Ukraine*, Kyiv, 209 P.
3. Dromin, V. M. (2007), "Evolution of punishments in the context of preventive opportunities: from deprivation of liberty to probation", *Actual Problems of State and Law*, No. 32, PP. 259–265.
4. Ukraine (2012), *The Criminal Procedural Code of Ukraine: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
5. Yakovets, I. S. (2014), "International methods of risk assessment and needs of convicts: regarding their role in punishments execution", *The Issue of Combatting Crime*, Issue 28, PP. 99–106.
6. Ukraine (2018), *On Approval of the Methodical Recommendations for Risk Assessment of Repeat Criminal Offense Committed by Adults Committed Criminal Offenses (are accused in criminal offenses)*: Order, Ministry of Justice of Ukraine, Kyiv.
7. Pusyrov, M.S. (2018), *Comparative Analysis for Execution of Punishment in the Form of Deprivation of Liberty for a Fixed Term in Ukraine and Foreign Countries*, Dakor, Kyiv, 514 P.